

2. ГЕОГРАФСКИ АТЛАСИ

Дефиниције:

1. Атлас је у књигу повезан низ карата које наменски и садржајно чине целину.
2. Збирка географских карата које су сређене у садржајну целину према одговарајућој намени и увезане у књигу.

2.1. Подела атласа

Атласи се деле на *географске* и *астрономске*. Астрономски атласи су састављени од од астрономских карата на којима су приказана сазвежђа (атласи звезданог неба), космичке појаве и стања (атлас космоса) или површина Месеца (атлас Месеца). Географски атласи садрже карте на којима је приказано опште географско стање у одређеном тренутку. Деле се по истим критеријумима, као и географске карте: према технологији израде, намени, садржају и према обухваћеној територији (таб. 1). Осим тога, географски атласи се условно дијеле и према величини.

Табела 1. – Подела географских атласа

Према технологији израде	Према намени	Према садржају	Према територији	Према величини
<ul style="list-style-type: none"> • класични • електронски 	<ul style="list-style-type: none"> • приручни • школски • туристички • саобраћајни • итд. 	<ul style="list-style-type: none"> • општегеографски • тематски • комплексни 	<ul style="list-style-type: none"> • атласи градова • покрајина • национални • континента • океана и мора • атласи света 	<ul style="list-style-type: none"> • велики • средњи • џепни

Са гледишта садржајне структуре, данас преовладавају *општегеографски атласи*, док је сразмерно мало *комплексних атласа*, – атласа који дају свеобухватан приказ одређене територије помоћу већег броја тематских карата (до 20%).

Детаљне информације о појединим државама приказују *национални атласи*¹, које садрже тематске карте државне територије урађене у јединственом размеру. Први национални атлас издала је Финска још крајем прошлог века. У данашње време националне атласе имају скоро све земље света. (Садржај тих атласа је, разуме се, често застарео.) Међу њима постоје знатне разлике по броју карата и по квалитету њихове израде. Некада се ради само о серији црно-белих картограма. Већина земаља издаје репрезентативна дела која иностраним картографима могу послужити као поуздан извор географских информација. Квалитетни национални атласи имају упоредни текст на неком од светских језика. Јапан је, на пример, издао национални атлас који може свима послужити као узор. Неке државе издају и тзв. регионалне атласе у којима су приказани саставни делови државне територије, на пример Немачка за поједине округе или Пољска за нека војводства.

¹ Србија још нема национални атлас.

Назив *атлас* се користи и за укоричене збирке топографских карата или снимака из ваздуха (топографски атласи и фотоатласи). *Топографски атласи* садрже исечке топографских карата са разних локалитета који су тако изабрани да би приказали месне специфичности. Уз карте се даје и одговарајући географски коментар. Негде су топографске карте праћене авио-снимцима или анаглифима; такав је, на пример, француски атлас рељефних облика *Atlas des formes du relief*. *Фотоатласе* авионских или сателитских снимака чине одабрани вертикални или коси снимци који су изабрани са регионалног становишта (свет, део света, држава) или са тематског (рељефни облици, искориштавање земљишта, човекова делатност). Као пример фотоатласа сателитских снимака допуњених географским картама може бити немачки *Diercke Weltraumbil-Atlas* и амерички *Atlas of North America – Space Age Portrait of a Continent*.

У периду пре II светског рата састављани су веома детаљни географски/топографски атласи са мноштвом места и шрафираним тереном без бојене хипсометрије². Скоро да уопште нису садржавали економске карте. У те атласе, на пример, спадају више пута издавани немачки атласи *Stielers Handatlas* и *Andrees Allgemeiner Handatlas* од којих по један примерак (издања из 1893. и из 1901-5. године) поседује и Библиотека Географског факултета у Београду.

2.1.1. Подела географских атласа према величини

Према величини атласа говори се о великим, *средњим* и *целним атласима* (таб. 2). Према договореном критеријуму, великим се сматрају атласи код којих је укупна површина свих његових карата већа од 20 m², а број топонима у регистру прелази 100 000. Према том критеријуму највећи атласи на свету су троделни шпански *Gran Atlas Aguilar* и петоделни енглески *The Times Atlas of the World*, који је изашао и у новом једноделном издању. Други велики атласи су руски *Атлас мира*, немачки *Die Erde*, амерички *National Geographic Atlas of the World* и *Britannica Atlas* (таб. 2).

Табела 2. – Највећи општегеографски атласи свијета³

Назив (број књига)	Година, место Издавач	P m ²	% карте			Бр. топонима у 1 000	Формат (cm) бр. стр.
			OG	PK	TK		
Gran Atlas Aguilar (III)	1968–70, Madrid Aguilar	54	93	4	3	400	50 x 32 703
The Times Atlas of the World (V)	1955–59. London Bartholomew + Times	28	100			196	50 x 33 490
Атлас мира	1967, Moskva GUGK	26	88	8	3	195	51 x 33 250
National Geographic Atlas of the World	1983, Washington Nat. geogr. Soc.	27	15	85		148	48 x 32 385
Britannica Atlas	1984, Chicago Encycl. Britannica + Rand Mc Nally	24	51	39		160	38 x 29 568

² За модерне послератне атласе карактеристично је одустајање од шрафа, које је заменила бојена хипсометрија и сенчење.

³ OG – општегеографске карте; PK – политичке карте; TK – тематске карте

У комплексним *средњим атласима* значајан део садржаја заузимају тематске карте, графикони, фотографије, сателитски снимци и географски пописи земаља са разним табелама. Као пример добро урађеног атласа тог типа може послужити немачки *Diercke Drei Universalatlas* у коме преовладавају тематске (и историјске) карте, текстуални делови са плановима места, историјско-картографски делови, сателитски снимци Немачке и снимци целе планета.

Ценни атласи садрже систематизоване актуализоване политичко-статистичке податке о свим земљама света. Најпознатији су немачки *Taschenatlas der ganzen Welt* који је од 1845. године штампан у преко сто издања, од којих су најновија под називом *Die Erde. Haack kleiner Atlas*, и италијански *Calendario Atlante De Agostini*.

2.2. Први географски атласи

- Клаудије Птоlemeј (II век) – „Географија” (претеча атласа)
- Абрахам Ортелијус (1570) – *Theatrum Orbis Terrarum* (Приказ круга земаља).
- Герхард де Јоде (1578) – *Speculum Orbis Terarum* (Огледало круга земаља).
- Герхард Меркатор (1512–1594) – 1595, *Atlas sive cosmographia meditationes de fabrica mundi et fabricati figura* (Атлас или космографска размишљања о настанку света и облику створенога).

Птоlemeј (?), Ортелијус и Меркатор

- Од средине XVII века почиње се употребљавати само назив „атлас” под којим се подразумева „књига опште географије која садржи карте света”.
- Током XVIII века атлас губи свој општи значај и примењује се за збирке посебних карата – низ систематски сређених карата. Додају му се атрибути светски, национални, општи итд.

2.2.1 Абрахам Ортелијус (Ortelius) (1528–1598)

Абрахам Ортелиј, познатији као Ортелијус, рођен је у Антверпену и након студирања грчког и латинског језика и математике, отпочео је посао са својом сестром као трговац књигама и „сликар карата”. Пуно је путовао, нарочито по великим сајмовима књига. Тако да је успоставио контакте са књижевницима у многим земљама.

Преломна тачка у његовој каријери била је 1564. године када је објавио карту света на 8 листова, од које је позната само једна копија. После тога уследиле су друге појединачне карте и онда, на предлог пријатеља, сакупио је збирку карата кроз контакте са европским картографима, изгравирао их у униформној величини и издао 1570. године, као *Theatrum Orbis Terrarum* (*Театар света, Атлас целог света*). Иако су, претходних година, други картографи већ објавили збирке „савремених” карата, *Theatrum* је прва систематска збирка карата униформне величине, и због тога се може назвати првим атласом, (мада сам термин „атлас” није коришћен све до Меркатора, 20 година касније).

Theatrum, са већином својих карата које је елегантно изгравирао Франц Хогенберг (Frans Hogenberg), доживео је брзи успех и појавио се у бројним издањима на различитим језицима, укључујући допуне које су објављиване с времена на време (нова сазнања и открића). Финално издање се појавило 1612. године. Насупрот многим његовим савременицима, Ортелијус је наводио своје изворе информација и у првом издању захвалио се 87 различитих картографа.

Осим модерних карата у свом главном атласу, Ортелијус је саставио и серије историјских карата познате као *Paregnon Theatri* које су се појављивале од 1579. године, понекад као самосталне публикације, а понекад у склопу *Theatruma*.

Између 1570–1612. године *Theatrum* је имао 42 реиздања, са 5 додатака са текстовима на латинском, холандском, немачком, француском, шпанском, италијанском и енглеском. Енглеско издање је, 1606. године, објавио Џон Нортон (John Norton), карте су штампане у Антверпену, а текст додат у Лондону. Три године након Ортелијусове смрти 1598. године, његови наследници су пренели издавачка права на Жан Баптист Вринтса (Jan Baptiste Vrients) који је *Theatrum* издавао све до своје смрти, 1612. године.

2.2.2 Герхард Меркатор (Mercator) (1512–1594)

Меркатор је рођен у Рупелмонду у Фландрији. Цртање карата и конструкцију глобуса и научних инструмената учио је од Геме Фризијуса у Лувену. Када му је било 25 година, нацртао је и изгравирао своју прву карту (кату Палестине). Затим се посветио изради карте Фландрије (1540), при чему је лично надгледао премер, правио нацрте и гравирао карте. Квалитет његовог рада донео му је покровитељство Карла V за кога је конструисао глобус, али је, упркос царској подршци, ухапшен у прогону лутеранских протестаната и оптужен за јерес. Извукао је живу главу, али је страх од даљег прогона утицао да се пресели у Дуисбург 1552. године, где је наставио са израдом карата, глобуса и инструмената. Његов рад је кулминирао израдом

Европе (1554), Британских острва (1564) и познате карте света на 18 листова коју је конструисао 1569. године у конформној цилиндричној пројекцији која данас носи његово име. Све те ране карте су изузетно ретке, а неке су познате само по једној копији.

У каснијем периоду живота посветио се издавању карата из Птолемеје „Географије“ (које је сам гравирао, настојећи да максимално личе на оригиналне), и припреми своје збирке карата у три тома, коју је назвао „Атлас“. Реч је изабрао, како је сам рекао, „у част титана, Атласа, краља Мауританије, ученог филозофа, математичара и астронома“. Прва два дела атласа су објављена 1585. и 1589, а трећи, који са прва два чини целину – 1595. године (годину након Меркаторове смрти).

